

**ОТНОВО ЗА ГНЕЗДОВИЯ ПРИНЦИП В БЪЛГАРСКИЯ
ЕТИМОЛОГИЧЕН РЕЧНИК (ВЪРХУ МАТЕРИАЛ ОТ ЕТИМОЛОГИЧНОТО
ГНЕЗДО НА БЪЛГ. ЛИХ < ПРАСЛАВ. *ЛИХЪ)**

ХРИСТИНА ДЕЙКОВА

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“
ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
h.deykova@ibl.bas.bg

В статията се обсъждат проблеми при гнездовото организиране на славянски материал в *Българския етимологичен речник*, който включва унаследени праславянски думи, образувани в старобългарския език книжовни думи, книжовни заемки от руски, както и по-късни производни, възникнали на българска диалектна почва. Накратко са представени някои специфики, свързани със съчетаването на гнездовия с лексемния принцип при разработването на речниковите статии. Върху примери от етимологичното гнездо на бълг. *лих*, наследник на стб. *лихъ* ‘прекомерен, излишен; лош; изобилен’ (< праслав. **lixъ*), се илюстрират трудностите при разработването на материала. Въз основа на словообразователен и семантичен анализ се предлага по-различна интерпретация и друг начин на лексикографско представяне на част от материала.

Ключови думи: Български етимологичен речник; гнездови принцип; бълг. *лих* (< праслав. **lixъ*); производни; словообразователен и семантичен анализ

**REVISITING THE NESTING PRINCIPLE IN THE BULGARIAN
ETYMOLOGICAL DICTIONARY (ON MATERIAL FROM THE WORD
FAMILY OF BULG. ЛИХ (< PSL. *ЛИХЪ)**

HRISTINA DEYKOVA

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
h.deykova@ibl.bas.bg

The article discusses issues related to the nesting principle of organisation of the Slavic material in the Bulgarian Etymological Dictionary, which includes inherited Proto-Slavic words, literary words formed in Old Bulgarian, literary borrowings from Russian, as well as later derivatives that arose in the Bulgarian dialects. Some specifics stemming from the combination of the nesting and the lexeme principles in crafting dictionary entries are briefly presented. The challenges in analysing the material are illustrated with examples from the word family of Bulg. *лих*, a descendant of the OBulg. *лихъ* ‘excessive, superfluous; bad; abundant’ (< PSL. **lixъ*). On the basis of word-formation and semantic

analysis, the author proposes a revised interpretation and lexicographic representation of part of the material.

Keywords: Bulgarian Etymological dictionary; nesting principle; Bulg. *lix* (< PSI. **lixъ*); derivatives; word-formation and semantic analysis

Българският етимологичен речник (по-нататък БЕР) е фундаментален лексикографски труд, който цели да обхване в максимална широта цялото българско словно богатство, с особено внимание върху диалектната лексика, съхраняваща много старинни праславянски и субстратни думи и изобилстваща със заемки от съседните балкански езици. Научният характер на БЕР и целите, които авторският колектив си поставя, предопределят и основните лексикографски параметри и най-вече това, което Малкиел нарича *lexicographer's grand strategy*¹, т.е. основната лексикографска стратегия, свързана с цялостната организация на корпуса. Предвид замисъла за максимален обхват на българската лексика (книжовна и диалектна) като най-целесъобразен е избран *гнездовият принцип за организиране на материала* и разполагането му в азбучен ред². Конкретните научни цели и по-широката читателска рецепция на речника предопределят обаче и по-специфичния подход, свързан с отстъпление от стриктното спазване на гнездовия принцип (срв. отбелязаното у Малкиел *the degree of nesting*, т.е. степен на гнездово представяне на материала, в рамките на четвъртия от основните параметри). Може да се каже, че с напредването на работата върху БЕР гнездовият принцип в него се съчетава с т.нар. лексемен принцип.

Отстъпление от строгия гнездови принцип в БЕР се прави, когато етимологичният минимум е диалектна дума, производни от която са книжовни и общонародни думи с широко разпространение в езика, от които на свой ред са образувани множество други производни. В такива случаи тези общоупотребими или книжовни думи се привеждат като заглавки на отделни речникови статии (обикновено с препратка от и към основната дума). Това решение има и чисто научна аргументация, свързана с разкриване на отделните хронологични пластове лексика в езика, най-вече по отношение на домашната по произход лексика – пряко унаследена праславянска лексика (първична и производна), от една страна, и по-късно възникнали производни думи от периода на самостоятелното развитие на българския език – от друга. От втория том на БЕР реконструкцията на праславянска лексика се прокарява все по-пълно и последователно и така се открояват все по-ясно отделните хронологични пластове лексика в езика. Според концепцията на БЕР отстъпление от гнездовия принцип се допуска и в случаите, когато става въпрос за производни думи, които по своя формален облик и/или значение са се отдалечили твърде много от етимологичния минимум. В самостоятелни речникови статии се отделят и производни думи, които не могат да се отнесат еднозначно и категорично към съответен етимологичен минимум (по-подробно за принципите, целите и степента на прилагане на гнездовия принцип в БЕР вж. Дейкова/Dejkova 2017).

Организирането и представянето на огромния по своя обем книжовен и диалектен материал от едно етимологично гнездо в една или в отделни речникови статии е съпроводено с трудности, произтичащи от различната хронология на думите и свързаните с това разнообразни фонетични и словообразователни процеси и разнопосочен семантичен развой. Проблемите възникват най-вече при огромния брой производни, които могат да принадлежат както към книжовната лексика, в т.ч. културни заемки, така и към диалектната лексика с различно ареално разпространение, а това предполага различни посоки на предварителен анализ, който поради спецификите на лексикографския жанр обикновено не може да бъде експлицитно изложен.³ Често пъти проблемите не могат да получат категорично и еднозначно решение и се налага да бъде предпочетено едно от тях. Конкретните решения зависят в немалка степен от субективната преценка на автора на съответната част, а нерядко при многоотомните издания като БЕР се получава така, че материалът от едно гнездо се разработва от различни автори.

Вниманието ни тук ще бъде насочено към голямото етимологично гнездо на бълг. *лих*, наследник на стб. *лнхъ* ‘извънмерен, прекомерен, твърде голям; лош, греховен’, от праслав. **lixъ*, което е представено в различни речникови статии в БЕР: *лих*, *лѣхо* (с препратка от *лих*), *лиа* (с препратка от *лих*), *лий* (с препратка от *лих*), *лиходѣец* (от рус., с препратка от *лих*), *лихоймец* (с препратка от *лих*), *лихорадка* (от рус.), *лихотà* (с препратка от *лих*), *лихуя* (с препратка от *лих*), *лиш*, *лѣша*¹, *лѣшав*, *лишàвам* и *лишà*, *лѣшей*, *лѣшен* (с препратка от *лишàвам*, *лишà*), *лияр* (с препратка от *лих*), *лиут* (с препратка от *лих*) (БЕР/BER 1986, 3: s.vv.), *ѝзлѣх* диал. (с препратка от и към *лих*), *излѣшен* (на азбучно място с препратка към *лих* и *лишàвам*; с препратка към *лѣшен* под *лишàвам*, *лишà*) (БЕР/BER 1979, 2: s.vv.). Тук могат да се добавят и статиите за *лехàт*, *лехтун* и препращащата към последното статия за *лихтуня*, за които с основание според нас се предполага връзка с *лих* (БЕР/BER 1986, 3: s.vv.). Подобно изключително разнообразие от производни – по-стари и по-нови, има във всички славянски езици.⁴

Според преобладаващото днес етимологично тълкуване, към което ние се присъединяваме, праслав. **lixъ* се извежда от ие. **leik^h-so-*, от корен **leik^h-* ‘оставям’, като се сравнява с гр. *λείψανον* ‘остатък’ < **leik^h-s-n-*, *λείψο-θριξ* ‘оплешивял, олисял’, а евентуално и с латв. *liekšus* ‘над това...’. Възстановява се първично значение ‘прекомерен, излишен’, от което се развиват разнопосочни конкретни значения като ‘нечетен’ и други обикновено негативни значения като ‘зъл, лош’, ‘лъжлив’ и под. (срв. БЕР/BER 1986, 3: 435–436, s.v. *лих*; ЭССЯ/ESSIa 1988, 15: 89–91, s.v. **lixo*; ESJS 1997, 7: 422–423, s.v. **lichъ*, където е посочена и съответна литература). Поради различните значения в отделните славянски езици някои учени смятат, че трябва да се изхожда от омонимни **lixъ*¹ ‘прекомерен, излишен, нечетен’ (< ие. **leik^h-so-*) и **lixъ*² ‘зъл, лош’ (< ие. **leiso-* < ие. **lei-* ‘изчезвам, намалявам’),

като сравняват последното с лит. *liesas* ‘слаб, тънък’, *liestu, liesti* ‘слабея’, латв. *liess* ‘слаб, тънък’ (вж. ESJS 1997, 7: 422–423, s.v. *lichь* с литература, а в по-ново време и Loma 2012: 87–88⁵). Ние нямаме за цел тук да изясняваме подробно разнопосочния семантичен развой на праслав. **lichь* в славянските езици, вкл. в български, но споделяме изказаното в ЭССЯ мнение, че от гледна точка на семантичната типология е по-приемливо да се изхожда от основно първично значение ‘прекомерен, излишен’ (срв. ЭССЯ/ESSIa 1988, 15: 91).

В етимологичното гнездо на бълг. *лих* се откриват унаследени от праславянския език думи с точни съответствия в почти всички славянски езици – *лих, лѝхо, лѝхост, лихота, лѝша¹, лѝшав, лишѝвам* и *лишѝ, лѝшей, лѝшен* (БЕР/BER 1986, 3: s.vv.). Други – като книж. остар. *лихоймец* ‘сребролюбец, лихвар’ и книж. остар. *лихоймство* ‘сребролюбство, лихварство’ – са наследници на старобългарските композитни образувания *лѝхоньмьць, лѝхоньмьц* ‘алчен човек, користолюбец’ (калка на гр. *πλεονέκτης*), *лѝхоньмьство* ‘алчност, користолюбие’ (калка на гр. *πλεονεξία*) (вж. БЕР/BER 1986, 3: 437, s.v. *лихоймец*; срв. и СтбР/StbR 1999, 1: 800; ESJS 1997, 7: 422, s.v. **lichь*).⁶

Гнездото е обогатено и с множество други производни, представени най-вече в две речникови статии:

- в статията за основното *лих* нар. и диал. ‘комуто всичко е криво, всичко му е мъчно; чудноват; хитър, дяволит, лукав, зъл’, ‘зъл, буен’, ‘прикрит, потаен’, ‘подвижен, жив’, ‘бърз’, ‘(за дете) злонаведен, плачлив, нетърпим’, ‘който има някакъв съществен недостатък – куц, сляп, късо, сакат и пр.’, ‘слабоумен човек, див’, *лѝхо* ‘лошо’ и др.: диал. *лих̀ар* ‘мързеливец’, ‘телесно слаб, недъгав, болнав човек’, ‘овца, която се дели от стадото’⁷, *лѝхом* ‘бързо’, *лих̀уя* ‘хитрувам, дяволувам’ (с препратка към самостоятелна статия), *лишѝна* ‘сприхавост’, *лиш̀яч* ‘крив, изметнат; измамлив, несигурен’, *излих* ‘въззъл’, *лихо̀уст* рядко ‘който говори безмерно, непристойно’ и др. (БЕР/BER 1986, 3: 435);
- в статията за *лишѝвам, лишѝ* ‘права да остане някой без нещо’: *лишѝ* ‘лишение; мамене, лъжа’, *лишин̀е* ‘измамник’, *лишин̀джия* също, *влишѝвам се, влишѝ се* ‘ставам лих’, *излишѝ, излишѝвам* ‘излъгвам в игра’, *излѝшен* ‘ненужен, непотребен’ (с препратка към статията за *лѝшен* книж. ‘излишен, ненужен’), *излѝшество* ‘превишаване на естествената норма’, *излѝшигьк, излѝшек* ‘това, което остава в повече’, *налѝша се* ‘ставам лош, зъл’, *налишѝ се* ‘мамя, колкото мога’ *олишѝвам* ‘повреждам нещо’, *полишѝвам, полишѝ* ‘мамя понякога’, *полишѝвам се, полишѝ се* ‘ставам лих’ и др. (БЕР/BER 1986, 3: 444).

Включването в БЕР на прилаг. *излѝшен* ‘ненужен, непотребен’ в рамките на три речникови статии – на азбучно място с препратка към *лих* и *лишѝвам*, в частта на производните под *лишѝвам, лишѝ* с препратка към

лишен и в частта на производните в самата статия за *лишен*, беше конкретният повод да се насочим към това етимологично гнездо. Очевидно е, че *излишен* се отнася към етимологичното гнездо на праслав. **lixъ*, но представянето му в БЕР по този разнопосочен начин по-скоро озадачава, отколкото дава яснота за старинността и образуването на думата. Наскоро на друго място се занимахме по-подробно с произхода на бълг. *излишен*, коригирайки информацията в БЕР и коментирайки възстановяването на праслав. **ъzlišъньъ* (*ъ*) в ЭССЯ. Посочихме, че то трябва да се изведе от незасвидетелствано стб. **нзлншъньъ*, образувано с адекватен суфикс -*ньъ* от стб. наречие *нзлнха* ‘твърде много; повече, още повече; с излишък’, адвербиализиран предложен израз, образуван от *нзъ-* и *лнхъ*. Въз основа на това отбелязахме, че включването на *излишен* в речниковите статии за *лишавам*, *лишя* ‘правя да остане някой без нещо’ и *лишен* книж. ‘излишен, ненужен’ в БЕР е неоснователно. Думата би трябвало да се обясни по-подробно в самостоятелната речникова статия, но доколкото тя е работена азбучно преди основното *лих* и е включена в предишен том на речника, трябвало е да бъде приведена при производните в статията за *лих*, с кратко обяснение за нейното образуване от стб. *нзлнха*. Старобългарското наречие обаче е останало незабелязано и също не е включено в статията (вж. по-подробно Дейкова/Dejkova 2024).

В статията за *лишавам*, *лишя* в БЕР неоснователно според нас се привежда в частта на производните и *лишен*, с препратка към самостоятелна речникова статия. От нея става ясно, че думата е наследник на праслав. **lišъньъ*, образувано от **lixъ* или сравнителната му степен **liše*. Следователно мястото на думата е по-скоро под *лих*, макар че е много вероятно да е книжовна заемка от руски, както допуска Б. Цонев (БЕР/BER 1986, 3: 445). Неоснователно са включени също *излишество* ‘превишаване на естествената норма’ (с посочена първа фиксация 1857, С. Радулов), *излишък*, *излишек* ‘това, което остава в повече’ (с посочена първа фиксация 1875, Д. Витанов), за които има основания да се смята, че са по-късни книжовни заемки от руски в български. Двете думи не са приведени и обяснени на азбучно място, затова би трябвало да се включат в статията за основното *лих* (с посочване на руския първоизточник), тъй като в основата им стои струс. и рус.-цсл. прилаг. *излихий*, *излихъ* ‘излишен, прекомерен’, еднакво със сръблг. *нзлнхъ* ‘голям, огромен’ (Ман. хр.), приведено в тази основна статия (вж. Дейкова/Dejkova 2024).

Възникват още въпроси за правилното съотнасяне и на някои други заглавни и производни думи под статията за *лишавам*, *лишя* в БЕР. Глаголите *лишавам*, *лишя* ‘правя да остане някой без нещо’, *лишавам се*, *лишя се* ‘от казвам се от нещо’ са с праславянска старинност и правилно са изнесени в отделна речникова статия. Те наследяват стб. *лнштн* (сѡ) ‘лишавам някого от нещо; търпя лишения, недостиг’, *лншатн* сѡ ‘търпя лишения, лишавам

се', от праслав. каузатив **lišiti (se)*, с итератив **lišati (se)*, произв. от **lixъ* (за точните глаголни съответствия в другите славянски езици вж. БЕР/BER 1986, 3: 444 и ЭССЯ/ESSIa 1988, 15: 154–156).⁸ Като заглавни думи в статията са приведени още диалектните *лїша* 'лъжа, мамя; хитрувам в игра' и *лїша се* 'глезя се'. Много е трудно обаче да се реши дали тези варианти са резултат от семантичен развой на първичните праславянски и старобългарски глаголи, или са деноминативни глаголи, образувани на един по-късен етап от бълг. *лих* със значения 'хитър, дяволит, лукав, зъл', 'прикрит, по-таен' и съответно '(за дете) злонравен, плачлив, нетърпим'. В първия случай може да се предположи семантичен преход 'правя да остане някой без нещо' > 'правя да остане някой без нещо, лишавам някого от нещо чрез лъжение, мамене и хитруване (в игра)' > 'лъжа, мамя; хитрувам в игра', от една страна, и 'отказвам се от нещо, лишавам се от нещо' > 'отказвам се от нещо, лишавам се с неохота и със сърдене' > 'сърдя се, капризничая' > 'глезя се', от друга страна. В конкретния случай е отчетена именно тази възможност и глаголите са приведени в статията за *лиши́вам*, *лиши́а* като преки продължители на праславянските и старобългарските глаголи, претърпели семантичен развой.⁹ Пренебрегната е другата възможност за деадективно образувание на по-късен етап от диал. *лих* с точно съответстващи значения, която предполага те да бъдат приведени под *лих*. Срв. за подобно образувание в българския език *хитрувам* ← *хитър*, *мъдрувам* ← *мъдър*, *лудувам* ← *луд* (с наст. -ува), а също и *лютя* ← *лют*, *киселя* ← *кисел*, като и едните, и другите са все непреходни глаголи и означават 'проявявам качеството/признака, посочен от мотивиращото прилагателно' (вж. Радева/Radeva 1991: 205). Диал. *лїша* 'лъжа, мамя; хитрувам в игра' се отнася семантично към първия словообразователен модел, а формално – към втория, което може да се обясни с различната продуктивност на тези суфикси в отделните диалекти, за което споменава и В. Радева на цитираното място във връзка с разговорния характер на някои подобни глаголи с наст. *ува*.

Като префигурирани производни от диал. *лїша* 'лъжа, мамя; хитрувам в игра', за което имплицитно е допуснато, че е претърпяло по-късен семантичен развой на българска почва, са дадени диал. *излиши́а*, *излиши́вам* 'излъгвам в игра', *налиши́а се* 'мамя, колкото мога', *полиши́вам*, *полиши́а* 'мамя понякога'. Формите *излиши́а*, *излиши́вам* 'излъгвам в игра' обаче могат да са и самостоятелно образувани по модела на *хитър* → *изхитря́ (се)*. В този смисъл възстановяването на праслав. **jъzlišiti* в ЭССЯ също е доста условно заради различните значения на съответствията и възможността те да са образувани в рамките на всеки един език поотделно на по-късен етап (съответно от изходен глагол с подобно значение или направо от прилагателното) – бълг. диал. *излиши́а* 'излъгвам в игра', срхр. *излїшиити* 'изляза, получа се, достатъчен съм', чеш. *zlišiti* 'разваля, влоша', 'избавя, отърва, лиша', пол. остар. *zlyszic* 'влоша', диал. 'напусна гнездото', *zlyszic się* 'отрека се, откажа се', струс., рус.-цсл. *излишиити* 'отнема' (XIV в.) 'лиша' (XVI в.).

Обяснението там е, че думата е съотносителна с **lixъ*, **lišiti*, **jъzlišькъ*, **jъzlišьнъ*, без да се уточняват произвеждащата дума и изходната словообразователна основа (ЭССЯ/ESSIa 1983, 9: 42). По-късни деноминативни производни от *lix* са *влишàвам се*, *влишà се* ‘ставам лих’, *налиша се* ‘ставам лош, зъл’, *полишàвам се*, *полишà се* ‘ставам лих’, образувани по модела на *лош* → *влошà се*, *сит* → *наситя се*, *добър* → *подобря се* и под. (вж. за този модел Радева/Radeva 1991: 202), и следователно те би трябвало да бъдат приведени като производни в статията за *lix*, а не при *лишàвам*, *лишà*. Пряко производно от *lix* може да е и *олишàвам* ‘повреждам нещо’, т.е. ‘правя нещо да стане лихо, лошо и така го повреждам’, но то би могло да е производно и от *лишàвам* със семантичен развой: ‘лишавам от нещо, правя нещо да остане без нещо’ > ‘отстранявам нещо/част отнякъде и повреждам нещо/цялото’.

По-голямо предизвикателство представят производните *лишинè* ‘измамник’ и *лишинджия* също, приведени под статията за *лишàвам*, *лишà* очевидно заради семантичната им връзка с диал. гл. *лйша* ‘лъжа, мамя; хитрувам в игра’ и диалектния девербатив *лишà* ‘мамене, лъжа’. Техният формален облик обаче трудно би могъл да се обясни, ако се изходи директно от глагола *лйша*. Формата *лишинè* има по-необичайно образуване, а за думите с наст. -*джия* в български знаем, че са производни от съществителни имена и се интерпретират словообразователно като деятелни или атрибутивни имена, означаващи лица, назовани според характерна особеност или склонност към дадена дейност и проява, като: *гуляйджия*, *кавгаджия*, *скандалджия*, *алармаджия* и мн. др. (вж. Радева/Radeva 1991: 103, 131). Може да се допусне, че и двете форми са образувани от същ. *лишина* с незасвидетелствано значение ‘измама, хитрост’, за което срв. приведеното под *lix* произв. *лишина* със значение ‘сприхавост’. Що се отнася до *лишинè*, може да се предположи, че то е оформено по такива турски заемки като *диванè*, *келемè* и под. Разбира се, диалектното словообразуване има свои специфики и не би могло с категоричност да се приеме и това обяснение, поради което тези производни са останали в статията за *лишàвам*, *лишà*, а не са отнесени към основната статия за *lix*, за което също има основания.

И така, върху конкретни примери от етимологичното гнездо на бълг. *lix* илюстрирахме някои от трудностите при гнездовото организиране на славянския материал в *Българския етимологичен речник*. Проблеми възникват най-вече при подбора и привеждането на производните тогава, когато гнездото е голямо и приетите лексикографски принципи позволяват структуриране на материала в отделни речникови статии. Пренебрегването на хронологичния принцип и на някои словообразователни закономерности е довело до неоснователното включване на производни като *излйшен*, *излйшество*, *излйшькъ*, *лйшен* в речниковата статия за *лишàвам*, *лишà*. По-внимателното отчитане на словообразователните и семантичните особености, свързани с

глаголно-именната и именно-глаголната деривация, налагат преосмисляне и преинтерпретиране на някои от глаголните и субстантивните диалектни производни, като: *влишàвам се*, *влишà се* ‘ставам лих’, *налиша се* ‘ставам лош, зъл’, *полишàвам се*, *полишà се* ‘ставам лих’, *лишинè* ‘измамник’ и *лишинджия* също, които би трябвало да бъдат приведени по-скоро в статията за *лих*. Понякога проблемите обаче нямат еднозначно решение – както е при заглавките *лиша* ‘лъжа, мамя; хитрувам в игра’ и *лиша се* ‘глезя се’ и производното *излишà*, *излишàвам* ‘излъгвам в игра’, а спецификите на лексикографския жанр не позволяват аргументите в полза на една или друга хипотеза да бъдат подробно излагани, затова се налага авторът да предпочете една от тях, като я представи имплицитно чрез структуриране на материала по съответен начин.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Това е четвъртият от общо осемте основни параметъра, които авторът определя като „дистинктивни черти“, по които могат да бъдат характеризирани етимологичните речници (вж. Malkiel 1976: 2–8).

² Срв. Предговора в т. I на БЕР: „За заглавка се взема такава дума, която не е производна от друга дума; тя е основна форма, която с ъ д ъ р ж а е т и м о л о г и ч н и я м и н и м у м на думите...“ (БЕР/BER 1971, 1: III).

³ Словообразователни и семантични проблеми при производните в конкретни етимологични статии от БЕР сме разглеждали и друг път (вж. Дейкова/Dejkova 2004 и Дейкова/Dejkova 2010).

⁴ Срв. например няколко десетки речникови статии на възстановени праславянски думи с корен *lix-* в ЭССЯ/ESSIa 1988, 15: 89–97, 99–102, 151–157; ЭССЯ/ESSIa, 1983, 9: 42. В редица от случаите реконструирането на праславянски форми е твърде условно, тъй като се привеждат славянски съответствия, които с голяма вероятност са били образувани в рамките на всеки един език поотделно, както това се отбелязва например в статията за **lixarъ*. Част от композитните производни пък са образувани в рамките на книжовния старобългарски език, често пъти чрез калкиране на гръцки образци

⁵ Лома предпочита да извежда **lixъ* ‘прекомерен, излишен, нечетен’ като поствербал от глаголната аористна основа **leik^h-s-*, която той вижда в **lixnōti* (вж. бел. 8), а не от именната *s*-основа **leik^h-so-* (Loma 2012: 87–88).

⁶ Редица други композитни образувания, в това число калки от гръцки, са възникнали в книжовния старобългарски език, но не са запазени в днешния български език – *лихоклѣтва* ‘лъжлива, измамна клетва’, *лихомыслѣти* ‘имам недобри намерения, замислям нещо лошо’, *лихо сътворѣти* ‘извърша нещо лошо’, *лихогаденые* ‘преяждане, лакомия’ (вж. СтбР/StbR 1999, 1: 800). В отделните славянски езици също са образувани различни композитуми, срв. рус. *лихолѣтье* книж. остар. ‘време на смут, сътресения, бедствия’, диал. ‘лошо време’ (вж. ЭССЯ/ESSIa 1988, 15: 92–93, s.v. **lixolěťje*), срхр. *лиходрст* ‘имащ само един палец или нечетно количество палци (обикновено за копитни животни)’, *лиходрук* ‘еднорък’ и др. (вж. ЭССЯ/ESSIa 1988, 15: 94–95, s.vv. **lixorъrstъ*, **lixorъkъjъ*).

⁷ В ЭССЯ/ESSIa 1988, 15: 89, се възстановява праслав. *lixarь, но се прави уговорката, че независимо от изоглосите в български, сърбохърватски и в руските диалекти това могат да бъдат по-скоро по-късни местни образувания.

⁸ Не можем да се съгласим с Ал. Лома, според когото праслав. *lišiti е каузатив към перфектива/интранзитива *lixŋiti ‘остана в повече, в излишък’, в основата на който лежи аористната глаголна основа lēik^hs- (вж. Loma 2012: 87–88). От една страна, девербалните каузативи в праславянски се образуват от глаголи на -ŋiti, които са инхоативи, а от друга страна, образуването е съпроводено от алтернация на коренната гласна, която най-често е в о-степен, т.е. би трябвало да очакваме **lēšiti (вж. Sławski 1974: 56–57).

⁹ При това обяснение би могло да се приеме, че значения като ‘хитър, дяволит, лукав’ и ‘(за дете) злонравен, плачлив, нетърпим’ на бълг. *lix* са се развили вторично, под влияние на глагола *lišia* (се), претърпял в български семантичен развой в тази посока. От това следва, че разнопосочният семантичен развой на праслав. *lixъ трябва да се изяснява в рамките на цялото етимологично гнездо, т.е. съвместно със семантичния развой във всеки от славянските езици на производните глаголи *lišiti (se), *lišati (se), *lixŋiti, *lixovati (se) (вж. ЭССЯ/ESSIa 1988, 15: s.vv.), а и на други производни, което би могло да бъде предмет на отделно изследване.

ЛИТЕРАТУРА

- БЕР 1971–: Български етимологичен речник. Т. 1–. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.
- Дейкова 2004: *Дейкова, Хр.* Проблеми при производните в етимологична статия от гнездови тип (върху материал от „Български етимологичен речник“). – *Български език*, LI, № 4, с. 74–78.
- Дейкова 2010: *Дейкова, Хр.* За някои проблеми при разработване на етимологична статия от гнездови тип (върху материал от „Български етимологичен речник“). – *Български език*, LVII, № 4, с. 62–67.
- Дейкова 2017: *Дейкова, Хр.* За гнездовия начин на разполагане на материала в „Българския етимологичен речник“ – принципи, цели, проблеми. – In: Niševa, B., K. Skwarska, D. Blažek (eds.). *Moderní slovanská lexikografie. Praha, Slovanský ústav AV ČR*, s. 61–76 [Práce Slovanského ústavu AV ČR. Nová řada, svazek 44].
- Дейкова 2024: *Дейкова, Хр.* Към етимологичното гнездо на бълг. *lix* (< праслав. *lixъ) в „Българския етимологичен речник“: бълг. *изlišен, изlišък, изlišество*. – В: Сборник с доклади от Шестнадесетите славистични четения *Памет и история в славянските езици и литератури*, проведени на 30–31.05.2024 г. в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, София (под печат).
- Радева 1991: *Радева, В.* Словообразуването в българския книжовен език. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- СтБР 1999: *Иванова-Мирчева, Д. (отг. ред.)*. Старобългарски речник. Т. 1. София, Издателство „Валентин Траянов“.

- ЭССЯ 1974–: Этимологический словарь славянских языков. Пра斯拉вянский лексический фонд. Вып. 1–. Москва, Наука.
- ESJS 1997: Etymologický slovník jazyka staroslověnského. Sv. 7. Praha, Academia.
- Loma 2012: *Loma, Al.* Von Indogermanischen zum Slavischen und zurück. Probleme und Perspektiven einer vertiefenden Wortforschung in Bereich der slavischen Sprachen. – In: *Vykypěl, B., V. Boček (eds.). Metody etymologické praxe.* Praha, Lidové noviny, s. 122–133.
- Malkiel 1976: *Malkiel, Y.* Etymological Dictionaries: A Tentative Typology. Chicago, Chicago University Press.
- Sławski 1974: *Sławski, Fr.* Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego. Czasownik. – In: *Słownik prasłowiański.* T 1. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, Wydawnictwo PAN, s. 43–58.

REFERENCES

- BER 1971–: Balgarski etimologichen rechnik. Vol. 1–. Sofia, Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”.
- Deykova 2004: *Deykova, Hr.* Problemi pri proizvodnite v etimologichna statiya ot gnezdovi tip (varhu material ot “Balgarski etimologichen rechnik”). – *Balgarski ezik*, LI, N 4, s. 74–78.
- Deykova 2010: *Deykova, Hr.* Za nyakoi problemi pri razrabotvane na etimologichna statiya ot gnezdovi tip (varhu material ot “Balgarski etimologichen rechnik”). – *Balgarski ezik*, LVII, N 4, s. 62–67.
- Deykova 2017: *Deykova, Hr.* Za gnezdoviya nachin na razpolagane na materiala v “Balgarskiya etimologichen rechnik” – printsipi, tseli, problemi. – In: Niševa, B., K. Skwarska, D. Blažek (eds.). *Moderní slovanská lexikografie.* Praha, Slovanský ústav AV ČR, s. 61–76 [Práce Slovanského ústavu AV ČR. Nová řada, svazek 44].
- Deykova 2024: *Deykova, Hr.* Kam etimologichното гнездо na balg. *lih* (< praslav. *lixъ) v “Balgarskiya etimologichen rechnik”: balg. *izlishen, izlishak, izlishestvo*. – In: Sbornik s dokladi ot Shestnadesetite slavistichni cheteniya *Pamet i istoriya v slavyanskite ezitsi i literaturi*, provedeni na 30–31.05.2024 g. v Sofiyskia universitet “Sv. Kliment Ohridski“, Sofia (in print).
- ESJS 1997: Etymologický slovník jazyka staroslověnského. Sv. 7. Praha, Academia.
- ESSla 1974–: Etimologicheskii slovar' slavianskikh iazykov. Praslavianskii leksicheskii fond. Vyp. 1–. Moskva, Nauka.
- Loma 2012: *Loma, Al.* Von Indogermanischen zum Slavischen und zurück. Probleme und Perspektiven einer vertiefenden Wortforschung in Bereich der slavischen Sprachen. – In: *Vykypěl, B., V. Boček (eds.). Metody etymologické praxe.* Praha, Lidové noviny, s. 122–133.
- Malkiel 1976: *Malkiel, Y.* Etymological Dictionaries: A Tentative Typology. Chicago, Chicago University Press.
- Radeva 1991: *Radeva, V.* Slovoobrazovaneto v balgarskiya knizhoven ezik. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.

Sławski 1974: *Sławski, Fr. Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego. Czasownik.* – In: *Słownik prasłowiański*. T. 1. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, Wydawnictwo PAN, s. 43–58.

StbR 1999: *Ivanova-Mircheva, D. (otg. red.). Starobalgarski rechnik*. T. 1. Sofia, Izdatelstvo “Valentin Trayanov”.

✉ Доц. д-р Христина Дейкова

Секция за българска етимология

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“

при Българската академия на науките

бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ Assoc. Prof. Hristina Deykova, PhD

Department for Bulgarian Etymology

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchenski prohod, Bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria